

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXVII, број 14

Приредила
Надежда Јовић

Ниш
2016

СТОПАНИЦА

У раду се говори о лексеми стопаница, која има значење приближно лексеми домаћица. Употребљавала се у различитим крајевима српског говорног подручја, првенствено југозападним, како је то одредио Вук Стефановић Караџић. Рјечници савременог српског језика је не биљеже, или они мало старији већ означавају као покрајинску. Још живи у многим народним говорима Црне Горе и Босне и Херцеговине. Циљ рада је да се на основу доступне грађе утврди њено простирање.

Кључне речи и изрази: српски језик, народни говори, лексика, *стопаница*.

Кад нема планине, и брдо је добро. Тако се у средњој Посавини, лијево од ријеке Босне, данас Република Српска, налази планина Вучијак, у босанској Посавини, с лијеве стране ријеке Босне између Добоја и Брода. Људима из планинских крајева смијешно је да се то назива планином, а не прелази 350 метара надморске висине. Ипак прије је планина него равница. Уосталом, зна се да је Вучијак био планина и по томе што су се у његовим шумама крили хајдуци. Кад је Аустроугарска окупирала Босну и Херцеговину, већи дио шума на Вучјаку искрчен је и проширила су се насеља. Подручје Вучијака погодно је за пољопривреду, поготово су плодне биле новоискрчене њиве, крчевине – лијепо је рађало и у страни и у долинама поред рјечица. А већина породица имала је и њиве у пољу поред ријеке Босне; они који су, тражећи више обрадивог земљишта, напуштали претијесна родитељска имања обично би од оца добили једну њиву и у пољу. Да су безбједни и да имају нешто за успомену од родитеља. Становници Вучијака у мирним временима бавили су се пољопривредом – земљорадњом, сточарством, воћарством. И они су као и становници других крајева у та давна времена улагали доста физичког рада у обраду земље. Познате су мобе у свим већим пословима, као што је копање кукуруза, косидба, жетва. Тада су

¹ Sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта 178021 – *Опис ис тандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у Институту за српски језик САНУ.

једни другима ишли у зајам, ти радници који су долазили на мобу звали су се посланици.

Послови у друштву су се лакше обављали, уз причу, шалу, пјесму, још ако домаћин није незасит, па се некад у хладу и предахне; старији запале лулу, дјевојке запјевају. А како се примиче подне, посланици почињу да погледају у правцу откуд треба да стигне ручак и неко узвикне: „Ево наше стопанице, носи ручак, богами се добро натоварила“. А стопаница у поврзаче повеже лонац са варивом, најбољи је грах – са сланином, зависно од доба године још једно јело, лонац с киселим млијеком, велики сомун и ку(ку)рузу. Све то пореда с једне и друге стране обранице, а у руци још носи опет у поразачу завезану велику тепсију с питом. Посланици посједају на већ одабраном мјесту у хладу и ручак почиње. Наравно, не заборавља се ни флаша с добром ракијом, јер напоран је тежачки посао био. Ручак је протицао у лијепом расположењу, уз озбиљне разговоре, али је било и шала, наравно примјерених чељадима, али и уз поштовање јела око кога сједе посланици. Не заборави се ни која похвала за ручак: „Богами, стопан^нца, ти нас добро нарани“, „Добра ти је пита, стопан^нца, нис^н жал^нла сира ни кајмака, ни љуске (јаја)“. А стопаница то прима са дозом смјерности и скромности: „Ма не знам јел^н се тијесто најбоље разабрало, мало сам жур^нла, а могло је још мало надоћ^н, а бога^н, просијала сам брашно на копрен“. Обично се планира да нешто остане и за ужину, јер тежак је био тежачки посао; то се објеси у хладу о неко дрво да не могу доћи животиње. Послије ручка и краћег одмора поново се излази на њиву. Неко вријеме и стопаница ради са посланицима, али она полази раније кући; дјеца су остала сама или са бабом и дједом, а и неки посланици воле да с њиве сврате кући и на вечеру.

Ко је *стопаница*? У *Речнику српског језика*, уредника Мирослава Николића, нема те ријечи. У шестотомном рјечнику Матице српске налазимо ријеч *стопаница* (и *стопаница*, илуструје се и једним Ћипиковим примјером), с напоменом да је то покрајинска ријеч, а да значи „*жена домаћин, домаћинова жена, домаћица*“ (РМС 5, 1037). Илуструје се са два примјера, један је Матавуљев. Ријеч има два акцента: краткоузлазни на другом или првом слогу. У вучијачком крају је краткузлазни акценат на првом слогу: *стѣпаница*. Наводи се ова ријеч и у Вуковом рјечнику, и то *стопанин* и *стопаница*, *домаћин* и *домаћица*, с напоменом „по југоз. кр.“ (Вук 1852, 975, у првом издању ове ријечи се не налазе). У Рјечнику ЈАЗУ, налазе се и *стопанин* и *стопаница* и *стопаница*. Уз *стопанин* износи се претпоставка да је ријеч „по свој прилици албанска“ ... „туђа ријеч с нашим наст.“, с напоменом да се јавља и у старословенском са значењем *господин*, у бугарском такође (628). Додајмо овдје да се у македонском јављају ријечи *стопан* и *стопанка*, са значењем блиским значењу ријечима *домаћин* и *домаћица*. Између осталих, у Р. ЈАЗУ уз ријеч *стопаница* наводи се и један примјер Вука Врчевића, али и примјер Мехмедбега Капетановића Љубушака,

који је крајем 19. вијека биљежио народно благо по муслиманском народу, првенствено у Хрцеговини.

Тема овога рада није утврђивање поријекла ове ријечи, то није у мојој компетенцији. У наставку рада покушаћу да на основу расположивих извора утврдим простирање ријечи *стопаница*³. За ову прилику прегледао сам неке новије рјечнике народних говора, као и збирку ријечи у грађи за Речник САНУ, а и сам сам прикупио податке за неке крајеве.

Као што се из досадашњег излагања види, у вучијачком крају јавља се само ријеч *стопаница*, нема свој пар мушкога рода. Може се рећи да је њено значење блиско значењу ријечи *домаћица*, иако се њена употреба, стопаница, сусреће, како је била употребљавана, углавном у вези са спремањем ручка, вечере, домаћој чељади или посланицима. Брине и о свему смоку, о пилићима – да на вријеме дођу у своја гнијезда – у сумрак их вребају птичурине. Брине посебно да се дјеца у сумрак окупе у двориште, да не оду без вечере на спавање. Лексема *маја*, унеколико сродна по значењу, разликује се по томе што то може бити и туђе чељаде, или више њих, који су задужени за спремање хране и, нарочито, послуживање кад се код неког нађе много гостију – на свадби, на пиру, не знам у којим можда још приликама. У вучијачком крају ове двије ријечи живјеле су паралелно, у исто вријеме. Иста лексема, стопаница, јавља се и у западнијем дијелу босанске Посавине, у прњаворском крају, потврдили су ми информатори да је у употреби у селима која имају у називу име Илова, између Прњавора и Бање Луке. Такође, ријеч *стопаница* је и данас у живој употреби у Врховини, Кнежево, опет са истим значењем (информатор др Неђо Јошић). У источној Босни стопаница је до краја деведесетих година живјела у говору источнобосанских Ера (Реметић 2012). И у источној Херцеговини у народу још живи ријеч стопаница; за требињски крај потврду је дао мр Саво Пујић, за невесињски крај посвједочио ми је Бранислав Ремета. Такође, ријеч *стопаница* још живи у говору сјевероисточне Херцеговине, одакле извире Неретва, што ми је потврдио проф. Милош Оука.

Да видимо шта показују рјечници народних говора. Ријеч стопаница заиста се не јавља у говорима југоисточне Србије. Не биљежи је рјечник јабланичког краја код Лесковца Радмиле Жугић, ни рјечник сјеверне Метохије Милете Букумирића. Да овдје поменемо и рјечник говора Лужнице, који припрема за штампу колега Љубисав Ћирић, коме у част се пише овај прилог: ни ту, у веома обимној грађи, нема ове лексеме, нити је се аутор сјећа изд дјетињства. Забиљежена је, међутим, у говору Загараца у Црној Гори, недалеко од Подгорице и Даниловграда (староцрногорски говор), гдје се објашњава као *супруга*: Бе стопанице чоек је вазда неуредан; Ожени се

³ Нећу се задржавати код варијанте *стопаница*, сем ако је сам примјер погодан за нешто; значење је исто, а нема ни новијих потврда, опет су ту од српских писаца Ћипико, Љубиша и Вук Врчевић.

Анђелијом, биће ти права стопаница; Довео је стопаницу упрах Васојевића (Ћупићи 1997, 465). Велика објављена збирка *Из лексике Васојевића* Раде Стијовић не доноси ову ријеч. Такође, забиљежена је у рјечнику дубровачког говора, гдје се објашњава да је то „женска особа која ради све по кући и негује дјецу“ (Бојанић и Тривунац 2002). Рјечник Поткозарја Стеве Далмације, нешто мањег обима, такође не биљежи ову ријеч. На жалост, немамо више рјечника народних говора са западног српског терена.

У грађи за речник САНУ налази се педесетак листића са овом лексемом. Готово све су исписане из штампаних текстова, књижевних дјела и часописа, али и из етнографских списа. Неколико примјера потиче с терена данашње Републике Македоније. Највећим дијелом ради се о српским ауторима, има и хрватских и неколицина муслиманских. Овдје ће се навести избор из те грађе.

Планинка се на Чврсници зове *стопаница* (Ј. Цвијић, СЕЗБIV, СХLI); Домаћин даје своју половину својој *стопаници*, која, љубећи њега и долибашу у руку, захваљује (*Слава или служба*, ЗБНЖ XXVI/2, 337); Имати своје огњиште, своју *стопаницу* и дјечицу (С. Матавуљ, *Ускок*); Сад ћу ... док нешто упитам *стопаницу*, али му комшиница каже да му је и жена онамо (В. Врчевић, *Приповијетке*); Послије неког времена ... *стопаница*, маја (и како већ зову ону жену, која о смоку и мрсу бригу води) кришке /сира/ лијепо извади из каце ... (Народна вјеровања, *Босанска вила* 1901, 71); Завика радосно домаћин и *стопаница* му, па приђоше и пољубише попа у руку (Народне умотворине, *Босанска вила* 1897, 126); (Његовој је *стопаници* било име Стоја (А. Шантић); То је било кад сам шћео узет ову *стопаницу* (Св. Ћоровић); Само му још мањка *стопаница*, лијепа и од соја (Невесински, *Српски књижевни гласник*, 1910, 566); Никоме о сну ријечи, чујме! ... Ни *стопаници*? (Никола Петровић, *Балканска царица*, 101); *Стопанице* имаду необичајан уплив над својим мужевима (*Караџић* 1900, 11 и 12, 202); То су били остаци његове брашњенице што му је *стопаница* месила када га је на војну испратила (*Забавник* 1917–18, 2/7); Спази дебелу Мируну, његову *стопаницу*, усред јата кокошију и патака ... (С. Шобајић, *Из завичаја*, 19); Засјео ... и чека да му *стопаница* донесе нешто угријано (Ј. Радуловић, *Сумрак на Неретви*, 13); Ни грне није умела како треба да ми принесе, а већ са мнош збори, да савет чини као *стопаница* ... (Књижевност 1948, 743); ...а она би их гледала са кревета својим будним очима, мучена тешким мирисом млекарника и вуне, који се дизао са поспалих *стопаница* (И. Андрић, *Приповијетке*, 1947, 229).

Да се запазити да је већина примјера из Црне Горе и Херцеговине, мање из средње Босне. Такође, мало је дјела насталих после Другог свјетског рата – управо је такав Андрићев примјер. Међутим, касније код И. Андрића не сусрећемо ову ријеч. Што се тиче значења, оно се најближе објашњава ријечју *домаћица*. Ако је кућа била задружна, одабирана је једна жена за

стопаницу. Такође, ако је у кући била само једна снаха, не значи да је одмах и стопаница; то и даље може бити свекрва, уп.: Сада сам, болан, *стопаница*, умрла ми свекрва (Ћипико). Управо је интересантно то што се једна таква ријеч не налази у дјелима послератних српских писаца са терена гдје је та ријеч живјела у народу. Овдје се треба присјетити позива који је Александар Белић упутио да се биљеже ријечи управо из говора Херцеговине и Босне; том приликом је указао на богатство језика писаца са тих терена који не прекидају везу с народним језиком: „Колико једрих речи, колико тананих израза има језик њихових народних слојева. Сетимо се живописног Кочићевог језика, Шантићеве поезије, концизности Андрићеве прозе, поетичности Ћопићева језика. Колико у њих има свежине, непосредног осећања народних језичких особина!“ (Белић 1999: 676. и 678). Ето, ову ријеч су писци испустили, иако их је она пратила у младости, иако су је морали чути кад год би се враћали у завичај.

Нови начин живота дошао је у српска села, па и у вучијачка села, њивски послови се обављају машинама, не виде се у њивама с кукурузом копаџи, не чује се по странама фијук коса и пјесма косаца, нема жетелаца – само најстарији становници би нам могли испричати нешто о жетви, нема бербе кукуруза у јесен и мобе увече на перушању, комушању. Увече се не чују по косама и пропланцима Вучијака пјесме дјевојака које се враћају с њива, да пјесмом одагнају умор, огласе се момцима и најаве стопаници да су близу, да припрема вечеру. Нико више не чека стопаницу на њивама на којим је некада бивало и до двадесет посланика.

Иако је била распрострањена по Црној Гори и Босни и Херцеговини, *стопаница* није било суђено да уђе у послератну књижевност, ни кад су по-сриједи писци из ових крајева. Очито је нешто у значењу те ријечи било што јој је затварало врата у новијој књижевности, као и у савременом језику ван класичног села. (Данас ће се међу младим и на селу та ријеч употријебити само кад се жели подсјетити на старо вријеме или у афекцији.) То нешто у значењу ове ријечи јесте оно што је одваја од ријечи *домаћица*, која није од јуче, али није имала сметњи да уђе и у књижевни језик. Стопаница собом носи знак старине, народног живота, патријархалног села; ако би јој се то одузело, не би имала ништа специфично, била би блиједа слика домаћице, домаћица неспремна за данашњи живот. Осјећала би се као Марко Краљевић по други пут међу Србима. Зато још живи у селима, међу њиховим старијим житељима, посебно у крајевима која су сачувала још нешто од старинског села, а таквих је све мање.

Одлази, дакле, из нашег живота и језика стопаница, они који су знали шта значи та ријеч полагаано и тихо напуштају овај свијет; заједно с њима ријеч стопаница излази из српског језика и одлази у приче о нашем некадашњем селу и народном животу, у којима се ружнија страна све више прекрива оном љепшом страном живота на селу, какав је био до Другог свјетског

рата, а онда се још задржао неколико наредних деценија, па све више и више повлачио у сјећања и усмене приче. Одлази стопаница, у меко плавичасто сумрачје, погнута уз бријег испод мјесечине, брижна, осврћући се почесто на кућу у шљивику као да није сигурна да ли је све остало намирено и како ваља и да ли ћемо се моћи снаћи без ње. Осврћући се тако тамо одакле логано одлази заувјек, тек сад схвата да је прошао живот, тако брзо: „Како брзо прође све као један дан“, мисли стопаница. Прође, ето, и прва хиљада година нашег живота, о коме је она тако бринула. А, ето, писци стопаницу нису баш овјенчали, нису чак ни сачували од заборава, иако је у њој увијек била и брижна мајка, одговорна – најчешће, а врло често беспоговорна – супруга, добра бака као сигурна заштита дјечи од свега и свакога, па и од љутих родитеља. Као да су је заборавили у хитњи да што прије забораве одакле су пошли, па и оно посљедње јело што им је стопаница припремила пред одлазак у велики свијет.

Нека овај мали текст о стопаници послужи као опомена и подстицај да довршимо посао сакупљања и биљежења ријечи у српским народним говорима, оне највјерније чувају нашу историју и цјелокупну нашу народну културу.

Литература

- Белић 1999 – Александар Белић, *Поводом покретања овог часописа*, О Различитим питањима савременог језика, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бојанић и Тривунац 2002 – М. Бојанић и Р. Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, СДЗБ XLIX, Београд.
- ЗНЖ – *Zbornik za narodni život*, Zagreb.
- Вук 1852 – Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник II*, Просвета, Београд,
- Реметић 2012 – Слободан Реметић, *Текстови из говора источнобосанских Ера*, Српски дијалектолошки зборник LIX, Београд, 486–640.
- РЈАЗУ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, knj. 15, JAZU Zagreb 1956.
- РМС 5 – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 5, Матица српска, Нови Сад, 1973.
- СЕЗБ – *Српски етнографски зборник*, Београд.
- Ћупићи 1997 – Драго Ћупић и Жељко Ћупић, *Рјечник говора Загараца*, СДЗБ XLIV, Београд.

Срето З. Танасић

СТОПАНИЦА

В настоящей работе речь идет о лексеме *стопаница*, значение которой близко значению лексемы *домаћица* (хозяйка). Словари современного себского языка не отмечают ее, словари предшествующего периода (Матица сербска, в 6 томах) отмечают ее как областную. Данное слово все еще живет во многих народных говорах Черногории и Боснии и Герцеговины. Данную лексему отметил и Вук Ст. Караджић в своем словаре из 1852 года, однако она не перешла из народных говоров в литературный язык; в литературном языке в настоящее время употребляется слово *домаћица*.